

Agata Lizak, agata_lizak@interia.pl

Wyższa Szkoła Prawa i Administracji Rzeszów-Przemyśl

Pijalnie wód mineralnych jako specyficzne dziedzictwo karpackich uzdrowisk. O ich prawnej ochronie oraz funkcjach w kontekście turystyki kulturowej

Słowa kluczowe: dziedzictwo uzdrowisk, kultura uzdrowiskowa, ochrona zabytków, pijalnie wód mineralnych, uzdrowiska

Abstrakt:

Celem artykułu jest ukazanie pijalni wód mineralnych jako obiektów, których rola wykracza poza funkcję urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego. Często bowiem pijalnie posiadają status zabytków lub dóbr kultury współczesnej oraz są centrami kulturalnymi miejscowości uzdrowiskowych, stanowiąc miejsce, gdzie odbywają się koncerty czy wystawy, gdzie promowany jest z jednej strony lokalny folklor, a z drugiej – kultura wysoka. W artykule zwrócono uwagę przede wszystkim na dwa aspekty. Po pierwsze, przeanalizowano na wybranych przykładach uzdrowisk karpackich spełnianie przez pijalnie kryteriów, pozwalających je zaliczyć w poczet zabytków (tj. m.in. wartość artystyczna, historyczna,); w tym zakresie zwrócono również uwagę na problematykę ich ochrony oraz na rolę, jaką odgrywa w tym zakresie polityka turystyczna i kulturalna jednostek samorządu terytorialnego różnego szczebla. Po drugie, w artykule skupiono się na praktycznej stronie zarządzania pijalniami wód mineralnych – wskazano przy tym konkretne przykłady inicjatyw, które czynią z nich miejsca atrakcyjne z punktu widzenia nie tylko turystyki zdrowotnej, ale też kulturowej.

Wprowadzenie

Uzdrowiska to przede wszystkim cele turystyki zdrowotnej, jednak ich atrakcyjność turystyczna rozszerza się także na inne pola. Jak wskazują badania, w celach leczniczych lub profilaktycznych uzdrowiska odwiedza ok. 62% procent przyjezdnych, podczas gdy dla pozostałego odsetka turystów główną motywacją są cele wypoczynkowe, poznawcze, kulturalne, religijne, edukacyjne, itp. [Burzyński 2005, s. 129]. Niezależnie jednak od motywu przyjazdu, dla większości istotne znaczenie mają elementy uzdrowiska pojmowanego jako produkt turystyczny. Ważnym składnikiem są tu pijalnie wód mineralnych [Dryglas 2006, s. 112], które stanowią nie tylko urządzenia lecznictwa uzdrowiskowego, ale często zarazem są cennymi zabytkami oraz centrami kulturalnymi miejscowości uzdrowiskowych; jako charakterystyczne elementy infrastruktury zdrojowej stanowią samoistną atrakcję turystyczną [Kruczek 2012, s. 70, Krupa, Wołowicz 2010, s. 22]. Powołując się na przytaczane już badania, na około 7% turystów to właśnie pijalnie wywarły największe wrażenie jako atrakcja uzdrowiska [Burzyński 2005, s. 141]. Nawet jeśli interpretować ten odsetek jako względnie niewielki, to jednak jest on wyższy niż dla zabytków architektonicznych uzdrowiska (5,63%) czy innych urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego, takich jak chociażby łożnice (0,69%). Nie da się bowiem zaprzeczyć, że pijalnie wód mineralnych na stałe wpisały się w krajobraz uzdrowisk, będąc ich specyficznym dziedzictwem kulturowym, zasługującym na ochronę oraz odpowiednie zarządzanie. Jest to ważne zwłaszcza w kontekście tego, iż nieraz mówi się o swoistym kulturotwórczym klimacie uzdrowisk [Kraś 2011, s. 161], a rewitalizacja zabytków

wymieniana jest jako jeden z najważniejszych czynników mogących zwiększyć atrakcyjność turystyczną kurortów [Górna 2013, s. 61, Szromek 2013, s. 262].

Niniejszy artykuł skupia się przede wszystkim na dwóch aspektach związanych z funkcjami pijalni wód mineralnych jako atrakcji w kontekście turystyki kulturowej. Powołując się na przykłady uzdrowisk karpackich, przeanalizowano walory pijalni jako zabytków bądź też dóbr kultury współczesnej, kierując się przy tym kryteriami ustawowymi. Ponadto, zwrócono uwagę na rolę, jaką pijalniom rozumianym jako zabytki i centra kultury przypisywana jest w polityce kulturalnej jednostek samorządu terytorialnego różnego szczebla. Ponadto, w artykule skupiono się na praktycznej stronie zarządzania pijalniami wód mineralnych. Dzięki opartej na studiach przypadku analizie wskazano konkretne przykłady inicjatyw, które czynią z pijalni miejsca atrakcyjne z punktu widzenia nie tylko turystyki zdrowotnej, ale też kulturowej. Na tej podstawie przedstawiono zarówno zalety, jak i wady zarządzania pijalniami, a także podjęto próbę sformułowania prognoz na przyszłość. Jest to zagadnienie o tyle ciekawe, że do tej pory w literaturze przedmiotu podejmowano temat atrakcyjności turystycznej bądź to odnosząc się do uzdrowisk w ogólności [Kasprzak 2015, s. 131-156, Kruczek 2011, s. 59-72], bądź też analizując przykład wybranego kurortu [Karkoszka, Szromek 2014, s. 59-74], brakowało zaś opracowania dotyczącego konkretnego typu budowli uzdrowiskowych.

Pijalnie wód mineralnych jako urządzenia lecznictwa uzdrowiskowego

Przed przejściem do analizy pijalni jako miejsc atrakcyjnych z punktu widzenia turystyki kulturowej, warto wspomnieć nieco o ich pierwotnych i wciąż podstawowych funkcjach, jakie związane są ściśle z turystyką uzdrowiskową. Wskazują na nie zresztą definicje językowe – według jednej z nich, pijalnia to „przeznaczone do użytku publicznego miejsce lub pomieszczenie, w których pije się różne napoje” [Słownik... 1996, s. 43] – w tym przypadku wody mineralne. Podobnie kwestia ta ujmowana jest w przypadku definicji formułowanych w aktach prawnych. Odwołując się tu do historii polskiego prawa uzdrowiskowego, w art. 2 ust. 3 ustawy z dnia 17 czerwca 1966 r. o uzdrowiskach i lecznictwie uzdrowiskowym, pijalnie (obok rozlewni wód leczniczych, basenów i plaż leczniczych, a także leżarni i solarni) zakwalifikowano do urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego rozumianych jako „urządzenia niezbędne do wykorzystywania warunków naturalnych, a nie stanowiące części składowej zakładu lecznictwa uzdrowiskowego” (zakłady lecznictwa uzdrowiskowego były z kolei definiowane przez ustęp wcześniejszy jako „zakłady lecznicze, których podstawowym zadaniem jest udzielanie świadczeń zapobiegawczych i leczniczych przy wykorzystaniu warunków naturalnych i czynników środowiskowych”). Kwestię tę precyzował akt wykonawczy do ustawy, jakim było zarządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 21 sierpnia 1967 r. w sprawie typowych rodzajów zakładów i urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego – w myśl § 10, „pijalnia wód mineralnych (...) udostępnia kuracjom wody lecznicze w warunkach wymaganych dla odbycia kuracji zaordynowanej przez lekarza”. Podobnie problematykę tę ujmuje obecnie obowiązująca ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz gminach uzdrowiskowych. Tu również, na podstawie art. 5 ust. 1 pkt. 1) pijalnie zaliczane są do urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego, które, zgodnie z treścią art. 5 ust. 2, „są udostępniane użytkownikom zgodnie z regulaminem korzystania z tych urządzeń, sporządzonym przez podmiot posiadający te urządzenia”. Wymogi, jakim pijalnie powinny odpowiadać, zostały określone w akcie wykonawczym – warto zauważyć, że obecnie są one znacznie dokładniej określone aniżeli w zarządzeniu z 1967 r. Jak bowiem stanowi § 10 rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 2 kwietnia 2012 r. w sprawie określenia wymagań, jakim powinny odpowiadać zakłady

i urządzenia lecznictwa uzdrowiskowego, pijalnia powinna znajdować się w strefie „A” ochrony uzdrowiskowej, być przystosowana do całorocznej eksploatacji, być wyposażona m.in. w instalacje do podgrzewania wody do temperatury zalecanej przez lekarza, salę spacerową o wielkości dostosowanej do liczby kuracjuszy czy tablice określające w formie graficznej i opisowej właściwości fizykochemiczne udostępnianych wód leczniczych oraz wskazania do ich stosowania w formie kuracji pitnej, a także być przystosowana do potrzeb osób niepełnosprawnych. Rozporządzenie szczegółowo reguluje także sam proces dystrybucji wód, a także określa obowiązek umieszczenia w widocznym miejscu regulaminu korzystania z pijalni. Warto podkreślić, że wymogi te – choć związane przede wszystkim z leczniczą funkcją pijalni – nie pozostają bez wpływu na jej atrakcyjność z punktu widzenia turystyki kulturowej. Można tu wspomnieć chociażby o samym fakcie konieczności umieszczenia pijalni w najbardziej rygorystycznej strefie „A” ochrony uzdrowiskowej, znajdującej się zwykle w samym centrum uzdrowiska. Przepis statuujący ten obowiązek trzeba interpretować systemowo, mając na uwadze ograniczenia, jakie wynikają z objęcia danego terenu określoną strefą ochronną. Przykładowo więc, w myśl art. 38a ust. 1 pkt. 4, w strefie „A” zakazuje się „prowadzenia targowisk, z wyjątkiem punktów sprzedaży pamiątek, wyrobów ludowych, produktów regionalnych, w formach i miejscach wyznaczonych przez gminę”. W praktyce wymienione wyżej produkty, stanowiące element lokalnego folkloru, często bywają sprzedawane właśnie w pijalniach. Kulturowej funkcji pijalni sprzyja także obowiązek udostępniania ich kuracjuszom przez cały rok. Jest to istotne zwłaszcza w miesiącach jesiennych oraz zimowych, kiedy to ze względu na warunki pogodowe centrum życia uzdrowiska nieraz przenosi się z deptaków czy parków zdrojowych właśnie do pijalni. Ponadto, przewidziana w rozporządzeniu jako wymóg sala spacerowa tworzy przestrzeń nie tylko dla przechadzek kuracjuszy, ale też zapewnia miejsce dla organizacji imprez kulturalnych czy wystaw.

Pijalnie wód mineralnych jako zabytki

Według definicji legalnej sformułowanej w art. 3 pkt. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek jest to „nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”. Warto przy ocenie walorów pijalni wód mineralnych jako zabytków kierować się wyznaczonymi przez prawo kryteriami, dokonując subsumcji faktycznych cech tych budowli pod ustawowe przesłanki uznania danego obiektu za zabytek.

Pijalnie wód mineralnych jako świadectwa minionej epoki

Pierwsze pijalnie powstawać zaczęły w XIX w., a więc w czasie rozkwitu kultury uzdrowiskowej. To wtedy „jeżdżenie do wód” stało się modne, a towarzysko-rozrywkowe cele wyjazdu do uzdrowisk nieraz przesłaniały te lecznicze. Wielu wyruszało do kurortów „dla zabicia nudów, pokazania nowych toalet” [„Gazeta Warszawska” 1857, nr 214, s. 2, za: Kita 2015, s. 40], co z kolei wymogło rozwój oferty kulturalnej uzdrowisk. Dawne pijalnie są więc świadectwem czasów, gdy do wód przybywali nie tylko ludzie schorowani, ale też „panny poszukujące odpowiednich kandydatów do zamążpójścia, kawalerowie rozglądający się za posażnymi i odpowiednio ustawionymi towarzysko pannami, a dalej dystygowane damy oczekujące na najnowsze plotki rozsiewane podczas spacerów na kuracyjnych deptakach” [Kita 2015, s. 40]. Trzeba jednak przyznać, że początkowo to nie pijalnie były centrami rozrywki, a tzw. kursale, w których znajdowały się restauracje, kasyna,

kawiarnie. Zanim zresztą powstały pierwsze murowane zamknięte budynki, funkcję pijalni pełniły otwarte pawilony. Jak napisano w jednym z numerów „Dziennika Wileńskiego”, „nad samym źródłem wody mineralnej wystawiony jest kiosk, opatrzone ze trzech stron ławkami, dla wygody przybywających, w środku którego, o kilka gradusów niżej, znajduje się źródło, a wodę do picia czerpie się szklankami do kijów przywiązanych” [Pagaczewski 1972, s. 158-159]. Opis ten dotyczył się Szczawnicy, ale z rycin ukazujących inne źródła wynika, że podobne pijalnie funkcjonowały także i w innych uzdrowiskach karpackich. W Krynicy nad źródłem głównym w pierwszej dekadzie XIX w. wybudowano pawilon projektu inż. Burggallera (Ryc. 1), który następnie przeniesiono do Parku Słotwińskiego – tam znajduje się po dziś dzień, będąc najstarszym zachowanym krynickim budynkiem. Do rejestru zabytku wpisano go już w 1972 r. [Rejestr zabytków... 2016, s. 15]. W XIX-wiecznej broszurze pt. „Opisanie źródeł mineralnych w Krynicy, w Cyrkule Sandeckim znajdujących się” autorstwa dr. Striby pijalnię tą opisywano jako „dom chiński na wszystkie strony otwarty kształtnie postawiony”; jednocześnie jednak w tym samym źródle autor ubolewa, że w owym czasie „brakowało jeszcze miejsca dla (...) przemijających uciech, dla zabaw przyjacielskich” [Pagaczewski 1972, s. 81-82], co świadczyło że funkcje ówczesnej pijalni nie wykaczały poza lecznicze i wypoczynkowe.



Ryc. 1. Pawilon nad Źródłem Głównym, przeniesiony następnie do Słotwinki

Źródło: S. Pagaczewski, *Spotkamy się u wód*, Kraków 1972, s. 81.

Pijalnie wód mineralnych jako zamknięte budynki powstawać zaczęły przede wszystkim w drugiej połowie XIX w. Przykładowo, na rok 1860 datuje się otwarcie pijalni iwonickiej, wpisanej do rejestru zabytków w roku 1972 [Wykaz obiektów... 2012, s. 43], a na rok 1863 – szczawnickiej, wpisanej do rejestru w roku 1991 [Rejestr zabytków... 2016, s. 34] – w tej ostatniej, jak wynika z relacji arystokratki i pisarki Łucji Rautenstrauchowej, wodę podawały „cztery, zwykle ubogie, chędogo, przyzwoicie i jednakowo ubrane sieroty ze wsi” (Ryc. 2) [Pagaczewski 1972, s. 165]. W 1876 r. otwarto z kolei pijalnię w Rymanowie [Kuśnierz, Kuśnierz-Krupa 2006, s. 52].



Ryc. 2. Wnętrze dawnej pijalni w Szczawnicy

Źródło: <http://www.fotopolska.eu>.



Pijalnie powstawały także w czasach międzywojennych. Tu przykładem może być wpisana do rejestru zabytków w 1972 r. [Rejestr... 2016, s. 15] krynicka pijalnia „Jana” datowana na rok 1923 r., która zastąpiła dwa mniejsze pawilony stojące wcześniej w tym miejscu (Ryc. 3).

**Ryc. 3. Pijalnia Jana w Krynicy
Zdroju**

Źródło: <http://www.wodadlazdrowia.pl>.

Jak widać z powyższych opisów, dzisiejsze pijalnie mogą być uznane za stanowiące świadectwo minionej epoki nie tylko ze względu na swoją metrykę, ale też ze względu na fakt, że stanowiły ważny krok w rozwoju ówczesnych uzdrowisk, które w miarę upływu lat ulepszały swą infrastrukturę; ponadto ich historia nieodłącznie związana jest ze specyficznym zjawiskiem kulturowym przełomu wieków, jakim był rozkwit kultury uzdrowskiej.

Wartość historyczna, artystyczna lub naukowa pijalni wód mineralnych

W nauce przyjmuje się, że na wartość historyczną zabytku składają się następujące elementy: autentyczność substancji, funkcji i formy, materialne odzwierciedlenie historii oraz wartość dokumentu historii [Witwicki 2007, s. 82-86]. Warto przeanalizować zatem walory pijalni wód mineralnych pod kątem wymienionych czynników.

Jeśli chodzi o pierwszy element, jakim jest autentyczność substancji, tj. materiału i struktury oraz autentyczność funkcji i formy, rzecz wydaje się raczej oczywista. Przeznaczeniem budynków, o których mowa, zazwyczaj z założenia było pełnienie funkcji pijalni. Trzeba jednak podkreślić, że w kilku przypadkach trudno mówić o ciągłości – tak jest chociażby w przypadku Szczawnicy, gdzie pijalnia, mieszcząca się pierwotnie przez wiele lat w „Domu nad Zdrojami” (Ryc. 4), od 1984 roku funkcjonowała w innym miejscu, by powrócić tam w roku 2008 [<http://www.uzdrowiskoszczawnica.pl>, 9.04.2016]. Również w przypadku Iwonicza Zdroju autentyczność funkcji nie jest pełna – obecna pijalnia początkowo pełniła funkcję przede wszystkim łazienek borowinowych. Nie zawsze też udaje się zachować pełną autentyczność substancji – tu znów warto odwołać się do przykładu Szczawnicy. „Dom nad Zdrojami” w 2008 r. został całkowicie odbudowany po pożarze, jaki strawił go w 2003 r. [Antoniak, Kulewski 2009, s. 50]. Co prawda podkreślić należy, że rekonstrukcja (Ryc. 5) odbyła się z „zachowaniem najdrobniejszych szczegółów architektonicznych dziewiętnastowiecznej Szczawnicy” [Hurkała 2010, s. 62], jednak pamiętać trzeba, że przy każdym takim procesie budynek w mniejszym lub większym stopniu traci część swojej autentyczności [Sołtysik 2001, s. 140 za: Witwicki 2007, s. 82].



Ryc. 4. „Dom nad Zdrojami” w Szczawnicy na starej pocztówce

Źródło: <http://www.fotopolska.eu>.



Ryc. 5. „Dom nad Zdrojami” po odbudowie

Źródło: <http://www.ekarpaty.pl>.

Zdarza się także, że ingerencja jest tak wielka, iż zmienia się całkowicie forma budynku – tak było chociażby w przypadku pijalni rymanowskiej, której wygląd po ostatniej renowacji z lat 60. zupełnie się zmienił. O ile bowiem dawny budynek (Ryc. 6) miał inny kształt dachu i charakterystyczne detale, o tyle bryła współczesnej pijalni (Ryc. 7) jest już wyrazem innej koncepcji architektonicznej [Kuśnierz, Kuśnierz-Krupa 2006, s. 52]. Obiekt nie znajduje się jednak ona w rejestrze zabytków (aczkolwiek trzeba pamiętać, że nie świadczy to automatycznie, iż zabytkiem nie jest – wpis do rejestru nie oznacza bowiem nadania statusu zabytku, a jedynie objęcie go ściślejszą ochroną). Należy jednak zauważyć, że pewne ingerencje w autentyzm często są nieuniknione, a powyższe przykłady w żadnym wypadku nie zaprzeczają zabytkowym walorom pijalni. Rzadko bowiem ingerencje w ich substancje były głębokie, w większości przypadków zachowano także autentyzm funkcji, co z kolei bywa niezwykle trudne w przypadku zabytków innego rodzaju.



Ryc. 6. Pijalnia w Rymanowie Zdroju w czasach przedwojennych

Źródło: <http://www.rymanow.tom.pl>.



Ryc. 7. Pijalnia w Rymanowie Zdroju współcześnie

Źródło: <http://www.commonswikimedia.org>.

Pod pojęciem materialnego odzwierciedlenia historii rozumie się fizyczne cechy prezentujące bezpośrednio historyczny charakter i historyczną funkcję obiektu [Witwicki 2007, s. 84]. W przypadku pijalni mogą to być chociażby ujęcia wód mineralnych znajdujące się wewnątrz pijalni „Jana” czy pijalni rymanowskiej. Nieco mniej oczywista pod względem wartości historycznej jest ocena pijalni jako wartości dokumentu historii – zwykle nie są one związane z ważnymi wydarzeniami, zjawiskami czy postaciami historycznymi. Inaczej na tę kwestię można wszakże spojrzeć z punktu widzenia regionalisty. Przykładowo, szczawnicki „Dom nad Zdrojami” to bowiem budynek związany z postacią Józefa Szalaya – twórcy uzdrowiska [<http://www.uzdrowiskoszczawnica.pl>, 9.04.2016]. Charakterystyczne ponadto jest umiejscawianie w pijalniach tablic pamiątkowych poświęconych znanym balneologom, odkrywcom lokalnych źródeł. Przykładowo, do czasu remontu w Pijalni Głównej w Krynicy znajdowała się tablica ku czci Rudolfa Zuber, geologa i odkrywcy najsilniejszej i najbardziej charakterystycznej krynickiej wody nazwanej od jego nazwiska „Zuber”. Tablica stanowiła zresztą na tyle charakterystyczny element wystroju, iż teraz jej powrotu domagają się sami kuracjusze [<http://gazetakrakowska.pl>, 9.04.2016]. Z kolei w będącej integralną częścią krynickiego Starego Domu Zdrojowego pijalni „Mieczysław” upamiętniono doktora Mieczysława Dukietę, słynnego lekarza ginekologa, przewodniczącego krynickich kół

Polskiego Towarzystwa Balneologicznego i Polskiego Towarzystwa Lekarskiego, redaktora periodyku „Wiadomości Uzdrowiskowych” [<http://krynica.pl>, 9.04.2016].

Mówiąc o wartości artystycznej zabytku, zwykle bierze się pod uwagę jego usytuowanie w terenie, kompozycję bryły, kompozycję układu przestrzennego wnętrza, konstrukcję, materiały, styl, artystyczne cechy związku z otoczeniem [Witwicki 2007, s. 86].

Pierwszy z czynników, tj. usytuowanie w terenie, wydaje się być szczególnie istotny w przypadku zabytków miejscowości uzdrowiskowych, gdzie walory krajobrazowe są równie ważne, o ile nie ważniejsze od architektonicznych. Jednocześnie jednak usytuowanie pijalni pozostaje nieraz uwarunkowane technicznymi możliwościami doprowadzenia do nich wód z odpowiednich ujęć. Najczęściej pijalnie umiejscowione są wzdłuż uzdrowiskowych deptaków (czy też, jak w Szczawnicy – na placu), stanowiąc ich centralny punkt. Niekiedy pozostają jednak nieco na uboczu – tak jest chociażby w przypadku krynickiej pijalni „Słotwinka”, która położona jest w nieco oddalonym od centrum Parku Słotwińskim, ale także – choć w mniejszym stopniu – pijalni Jana, która zamyka odchodzącą od deptaka ul. Nikifora Krynickiego. Omawiając kompozycję bryły oraz kompozycję układu przestrzennego wnętrza, warto zwrócić uwagę na pijalnię iwoniczką (Ryc. 8). To stosunkowo duży jak na pijalnię budynek wzniesiony na planie prostokąta, a jego charakterystycznym, wyróżniającym elementem są arkady. Nie mniej ciekawe jest nawiązujące do klasycyzmu stylizowane na oranżerię wnętrze z galerią na piętrze – jest ono jednak elementem współczesnym, gdyż zaprojektowano je w 1998 r. [<http://uzdrowisko-iwonicz.com.pl>, 9.04.2016].



Ryc. 8. Pijalnia w Iwoniczu Zdroju

Źródło: <http://commons.wikimedia.org>.

Artystycznych walorów nie brak także pijalni „Jana”, która ozdobiona jest kopułką i latarniami [Michalak 2000, s. 102]. W przypadku szczawnickiego „Domu nad Zdrojami” elementem, na który warto zwrócić uwagę, są umieszczone na elewacji malowidła św. Kingi oraz św. Barbary, patronek górników. Jeśli chodzi o konstrukcję i materiały, większość pijalni to budynki murowane (Iwonicz Zdrój, Szczawnica Zdrój) lub drewniane (Krynica – pijalnia „Jana”, Rymanów Zdrój). Dominującym stylem architektonicznym jest z kolei popularny w budownictwie uzdrowiskowym styl szwajcarski, zwany też alpejskim lub tyrolskim [Tarnowski 2012, s. 232], nawiązujący do architektury pawilonów parkowych, charakteryzujący się licznymi załomami, balkonami, gankami i snycerskimi dekoracjami. Jeśli zaś mowa o artystycznych cechach związków z otoczeniem, pijalnie zwykle wkomponowane są w kompleks zabudowy uzdrowiskowej o podobnym stylu. Ważne jest też to, aby architektoniczny kształt pijalni korespondował z charakterystyczną dla centrum uzdrowisk estetyką parkową – ten wymóg wydaje się zresztą spełniony w przypadku większości kurortów [Sawicka, Janicka 2013, s. 72].

Powyższa analiza to oczywiście tylko przykłady cech wskazujących na artystyczne walory pijalni wód mineralnych. Trzeba tu wspomnieć, że mimo iż nie wyznaczały one nowych tendencji w architekturze ani generalnie nie miały charakteru prekursorskiego,

to w uzdrowiskach stanowią nieraz budowle o dużej wartości estetycznej, stanowiąc przy tym charakterystyczne atrakcje turystyczne.

Wydaje się, że na tle wartości historycznej oraz artystycznej w przypadku pijalni wartość naukowa odgrywa najmniejszą rolę. Jak już bowiem wspomniano, rzadko bowiem pijalnię mogą pełnić funkcję wartościowego dokumentu dziejów (chyba że w skali regionalnej) czy też stanowić przedmiot badań. Warto jednak zaznaczyć, że funkcja naukowa, w tym edukacyjna, ściśle wiąże się z wartościami omawianymi poprzednio – bowiem „im wyższa jest wartość historyczna i artystyczna, tym wyższa jest też wartość edukacyjna” [Witwicki 2007, s. 90].

Pijalnie wód mineralnych jako dobra kultury współczesnej

Definicji dobra kultury współczesnej należy szukać w ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Jak stanowi jej art. 2 pkt. 10), pod pojęciem dóbr kultury współczesnej rozumie się „niebędące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, będące uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna”. Wśród pijalni do dóbr takich zalicza się Pijalnia Główna w Krynica Zdroju (Ryc. 9), zaprojektowana przez Stanisława Spytę i Zbigniewa Mikołajewskiego, oddana do użytku w roku 1971 [Atlas dóbr... 2009, s. 37]. Budynek ten, ze względu na swoją znaczną odmienność stylistyczną od innych obiektów położonych na krynickim deptaku oraz socjalistyczną proveniencję budził kontrowersje – pojawiały się nawet koncepcje jego wyburzenia [<http://www.rp.pl>, 9.04.2016]. W rzeczywistości jednak budynkowi trudno odmówić walorów artystycznych – pijalnia jest jednym z cenniejszych przykładów polskiej powojennej architektury modernistycznej. To monumentalny budynek o śmiałej konstrukcji, zbudowany ze szkła i stali, przystosowany do pełnienia zarówno funkcji leczniczej, jak i kulturalnej oraz wypoczynkowej. Na uwagę zasługują przede wszystkim elementy konstrukcyjne – mimo dużych rozmiarów budynku, sufit opiera się na bardzo niewielu filarach. Faktem jest, że ingerencja nowej formy architektonicznej, jaką stanowił budynek Pijalni Główniej, w tradycyjną przestrzeń uzdrowiska była posunięciem radykalnym, jednak dzisiaj wprowadza to na krynicki deptak oryginalną mieszankę stylów charakterystycznych dla architektury uzdrowiskowej, tj. stylu szwajcarskiego (Stary Dom Zdrojowy), modernizmu przedwojennego (Nowy Dom Zdrojowy) oraz modernizmu powojennego (Pijalnia Główna). Budynek ten powoli zyskuje także wartość historyczną, będąc miejscem organizacji wielu znanych krynickich wydarzeń (m.in. Festiwalu im. Jana Kiepury czy Forum Ekonomicznego). Należy wspomnieć także o pierwotnych wartościowych elementach wnętrza, takich jak chociażby mozaika autorstwa Krystyny Strachockiej-Zgud – niestety, bez zgody autorki, zdemonstrowana podczas ostatniej renowacji pijalni i przeniesiona w inne miejsce, gdzie tworzy już inną kompozycję. Nierespektujący artystycznych walorów wnętrza pijalni remont spotkał się z oburzeniem środowiska architektów [Filas-Zajac 2015, s. 41]. W tym kontekście można zastanowić się, czy nie warto by jednak uznać Pijalni Główniej za zabytek, co gwarantowałoby jej szerszą ochronę. Byłoby to możliwe, ponieważ w Polsce były już przypadki wpisywania do rejestru obiektów z lat 70. (przykładem może być wrocławskie Ambulatorium Chemii z 1971 r.), a za cezurę wyznaczającą granicę między epoką minioną a współczesną uważa się zwykle rok 1989 [Płażyńska 2014, s. 109].



**Ryc. 9. Pijalnia Główna
w Krynicy Zdroju**

Źródło: <http://www.krynica.pl>.

Ochrona zabytkowych pijalni a polityka samorządu terytorialnego

Omawiając rolę pijalni wód mineralnych jako zabytków i centrów kultury stanowiących atrakcję dla turystów, nie sposób nie wspomnieć o ich znaczeniu w kulturalnej i turystycznej polityce jednostek samorządu terytorialnego różnego szczebla. To bowiem działania podejmowane na tym polu w dużym stopniu warunkują ochronę pijalni jako przykładów uzdrowiskowego dziedzictwa oraz wpływają na sposób zarządzania nimi.

Pod tym kątem warto przeanalizować takie dokumenty, jak programy opieki nad zabytkami, sporządzane na podstawie art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Przyjmowane odpowiednio przez sejmik województwa, radę powiatu lub radę gminy, a sporządzane przez organy wykonawcze jednostek samorządu terytorialnego, mają na celu m.in. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej, zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania, wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego czy podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami (por. art. 87 ust. 2). Co prawda jako dokumenty deklaratywne „nie mogą stanowić samoistnej podstawy prawnej do podejmowania jakichkolwiek działań prawnych” [Schmidt 2013, s. 392], niemniej jednak stanowią istotny element samorządowej polityki administracyjnej. Szczególne znaczenie mają tu programy przygotowywane na szczeblu wojewódzkim.

Jeśli chodzi o województwo małopolskie, w wojewódzkim programie opieki nad zabytkami na lata 2014-2017 ujęto jako obiekty o znaczeniu regionalnym zespoły uzdrowiskowe (w tym także pijalnie) w Krynicy Zdroju oraz w Szczawnicy Zdroju [WPOZ w Małopolsce... 2014, s. 30 i 32], zaś o krynickiej Pijalni Główniej wspomniano dodatkowo jako o dobru kultury współczesnej [WPOZ w Małopolsce... 2014, s. 62]. Duża liczba zespołów uzdrowiskowych w województwie małopolskim została uznana za mocną stronę krajobrazu kulturowego, dziedzictwa materialnego i niematerialnego Małopolski [WPOZ w Małopolsce... 2014, s. 99]. Następnie, do zadań programowych na przyszłość o randze ponadlokalnej zaliczono „zweryfikowanie stanu zachowania obiektów zabytkowych o randze regionalnej wyszczególnionych w niniejszym programie (...) oraz zidentyfikowanie

potrzeb w zakresie ich konserwacji, restauracji lub prac remontowych”, a także „wsparcie rozwoju infrastruktury turystycznej, w tym infrastruktury (...) uzdrowiskowej” [WPOZ w Małopolsce... 2014, s. 127]. Ponadto, uzdrowiskowe zabudowania Krynicy (nadano im rangę krajową) oraz Szczawnicy (ranga regionalna) typowane są do wpisu do tzw. Czerwonej Księgi Krajobrazu Polski [WPOZ w Małopolsce... 2014, s. 137], która to w założeniu zawierać ma „zestaw najcenniejszych w skali Polski krajobrazów, reprezentujących zarówno zróżnicowanie fizyczno-geograficzne kraju, jak i dominację czynników przyrodniczych i ludzkich” [Baranowska-Janota, Marcinek, Myczkowski 2004, s. 1]. Planowane jest też utworzenie parków kulturowych obejmujących historyczną zabudowę Krynicy Zdroju oraz Szczawnicy Zdroju [WPOZ w Małopolsce... 2014, s. 141]. Z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej pijalni, najbardziej obiecujący wydaje się pomysł utworzenia Małopolskiego Szlaku Wód Mineralnych [WPOZ w Małopolsce... 2014, s. 142]. Z kolei na płaszczyźnie finansowej przyznano chociażby dotację na remont krynickiej Pijalni Głównej – w ramach Osi Priorytetowej 3. Turystyka i przemysł kulturowy Małopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007 – 2013, której to osi celem były m.in. inwestycje w ogólnodostępną infrastrukturę uzdrowiskową [Małopolski Regionalny... 2007, s. 83].

Wojewódzki program opieki nad zabytkami funkcjonuje także w województwie podkarpackim – tu również w kilku miejscach wspomina się o dziedzictwie uzdrowisk. Podobnie jak w Małopolsce, proponuje się objęcie ich zabudowy prawną formą ochrony, jaką jest park kulturowy (Iwonicz Zdrój, Rymanów Zdrój) [WPOZ w Województwie Podkarpackim... 2014, s. 83]. Ponadto, uzdrowiskowe centrum Iwonicza według planów ma zostać uznane za pomnik historii [WPOZ w Województwie Podkarpackim... 2014, s. 87]. To plan o tyle śmiały, że do tej pory w Polsce dziedzictwo uzdrowiskowe nie było obejmowane tak zaawansowaną ochroną. Gdyby plany ziściły się, stanowiłoby to spore wyróżnienie dla iwonicznych zabytków, w tym iwoniczkiej pijalni – status pomnika historii nadaje się zabytkom nieruchomym o szczególnej wartości dla kultury, a rangę tej formy ochrony podkreśla fakt, iż do uznania za pomnik historii potrzeba rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (por. art. 15 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Jeśli chodzi o powiatowe programy opieki nad zabytkami, tu na potrzebę ochrony infrastruktury uzdrowiskowej zwraca się uwagę dość ogólnikowo – zazwyczaj padają jedynie stwierdzenia typu: „priorytetem w działaniach na rzecz ochrony zabytków powiatu nowotarskiego powinna być ochrona architektury (...) uzdrowiskowej” [Powiatowy program ... 2014, s. 27]. W gminach z kolei programów opieki nad zabytkami często, wbrew brzmieniu ustawy, nie ustanawia się. O pijalniach wspomina się jednak w innych uchwałach rad gmin. Przykładem mogą być tu akty prawne Gminy Krynica-Zdrój. Mowa tu o takich dokumentach, jak chociażby Plan Rozwoju Uzdrowiska Krynicy-Zdroju na lata 2008-2015, gdzie założono modernizację Pijalni Głównej oraz pijalni „Jana” pod kątem zmniejszenia kosztów ich eksploatacji oraz przystosowania do potrzeb niepełnosprawnych, a tej pierwszej także pod kątem dostosowania do organizacji dużych imprez, uznano za jeden z głównych celów uzdrowiska [Plan Rozwoju... 2007, s. 54]. Również w Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Iwonicz-Zdrój na lata 2012-2020 wspomina się o konieczności ochrony i wyeksponowania zabytkowego zespołu uzdrowiskowego oraz o potrzebie „wykorzystania obiektów zabytkowych do celów usługowych przy jednoczesnej dbałości o zachowanie ich walorów historycznych i usługowych” [Strategia... 2012, s. 93] – o pijalni jednak bezpośrednio nie mówi się.

Analiza polityki kulturalnej i turystycznej prowadzonej na szczeblu samorządowym prowadzi do kilku wniosków. Po pierwsze, pijalnie rzadko kiedy stanowią przedmiot zainteresowania jako osobne budynki – zwykle ujmuje się je zbiorczo wraz z okolicznymi budynkami, mówiąc o zespołach uzdrowiskowych. Jest to jednak zrozumiałe w kontekście

tego, iż zwykle tworzą one spójną zabudowę centrum kurortu. Po drugie, na przykładzie województwa małopolskiego widać wyraźne zainteresowanie zwłaszcza dwoma uzdrowiskami, tj. Szczawnicą oraz Krynicią. Tymczasem na wpis do tzw. Czerwonej Księgi, będącej nie tylko listą krajobrazów o walorach wyjątkowych, ale także krajobrazów zagrożonych, zasługuwać mogłaby zabudowa innego małopolskiego uzdrowiska, dotąd niewspomnianego Żegiestowa Zdroju. Tamtejsza zabudowa, łącznie z pijalnią z lat 60. ubiegłego wieku (Ryc. 10), pozostaje bowiem w znacznej mierze zdewastowana i opuszczona, mimo niewątpliwych walorów historycznych i artystycznych.



Ryc. 10. Opuszczona pijalnia „Anna” w Żegiestowie Zdroju

Źródło: <http://www.zegiestow.pl>.

Szkoda też, że brak planów wpisania do rejestru zabytków krynickiej Pijalni Głównej, co mogłoby zapobiec dalszym nie do końca rozważnie przeprowadzanym renowacjom. Pozytywnie jednak należy ocenić plany utworzenia specjalnych szlaków kulturowych, na których pijalnie stanowiłyby główne atrakcje turystyczne, a także propozycje objęcia zabytkowej zabudowy uzdrowiskowej szerszą ochroną prawną, z postulatami uznania za pomnik historii włącznie.

Pijalnie wód mineralnych jako centra kulturalne miejscowości uzdrowiskowych

Do tej pory skupiono się przede wszystkim na opisie pijalni jako zabytkowych, artystycznie i historycznie wartościowych urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego. Jednak współcześnie pijalnie to często budynki wielofunkcyjne, przystosowane do organizacji imprez artystycznych i rozrywkowych. Dowodem na to jest poniższa analiza oparta na konkretnych przykładach pijalni i sposobach na ich wykorzystanie.

Pijalnie jako galerie sztuki

Jednym z pomysłów na wykorzystanie przestrzeni dostępnej w pijalniach jest uczynienie z nich galerii sztuki. To rozwiązanie zastosowano m.in. w Iwoniczu Zdroju, Szczawnicy Zdroju oraz w krynickiej pijalni „Jana”.

Jeśli chodzi o pijalnię iwoniczką, to o ile jej parter pełni funkcję *stricte* związaną z wodolecznictwem, o tyle piętro zagospodarowane zostało na cele Galerii „Pasaż” (Ryc. 11), do której wejść można za niewielką opłatą. Prezentowane są tam zazwyczaj obrazy okolicznych artystów, co jednocześnie wpływa korzystnie na promocję sztuki lokalnej.

Organizowane bywają także wystawy związane z lokalną historią, jak na przykład wystawa poświęcona Rzeczypospolitej Iwonickiej, obszarowi wyzwolonemu przez żołnierzy Armii Krajowej podczas Akcji „Burza”. Pewną wadą iwonickich ekspozycji jest z kolei to, że galerię można odwiedzać jedynie w godzinach popołudniowych; brak ponadto wykwalifikowanych przewodników. Ostatnia kwestia jest o tyle istotna, iż często w galerii prezentowane jest malarstwo współczesne, abstrakcyjne, które może być nie do końca rozumiane przez odwiedzających galerię.



**Ryc. 11. Galeria „Pasaż”
w pijalni w Iwoniczu Zdroju**
Źródło: <http://www.uzdrowisko-iwonicz.com.pl>.

Sztuka prezentowana jest także w Szczawnicy. W tamtejszej Galerii Pijalni Wód Mineralnych (Ryc. 12) również przedstawiane są zarówno dzieła lokalnych twórców (np. Jana Stanisława Kołodziejewskiego w 2013 r.), jak i artystów polskich (np. Michała Suffczyńskiego) oraz zagranicznych (np. Katii Sokołowej-Zygzak w 2014 r.). Co więcej, galeria szczawnicka co jakiś czas prezentuje też ekspozycje związane z historią regionu. Jako przykłady można tu podać wystawy „Szkolna ławka – z historii szkoły ludowej w Szczawnicy” z 2014 r. czy „Dziewulscy herbu de Dziuli – w Krościenku, Tylce i Grywałdzie – z historii rodu”, dedykowaną dziejom rodziny zasłużonej dla pienińskich okolic. Zdarzają się też ekspozycje poświęcone konkretnym epizodom z historii Polski – tu dobry przykład stanowi wystawa z 2015 r. pt. „Proces krakowski. Działacze WIN i PSL przed sądem komunistycznym”. Jeszcze inne prezentują życie codzienne – taka koncepcja przyświecała chociażby ekspozycji z roku 2011 poświęconej pasterstwu w regionie pienińskim. W związku z tym nurtem pozostają także wystawy nastawione na promocję lokalnego folkloru (np. „Skarby w skrzyni malowanej – strój Górali Pienińskich” z roku 2012). Z kolei na fotografiach prezentowane bywają walory krajobrazowe (np. wystawa „Gorce w Naturze 2000” z 2014 r.). Oryginalnym pomysłem była także ekspozycja projektów i kostiumów teatralnych Doroty Roquelo z 2010 r. [<http://www.szczawnica-galeria.pl>, 9.04.2015]. Powyższe przykłady dowodzą, że oferta szczawnickiej galerii jest szeroka i różnorodna. W jednym roku odbywa się tam około 6-7 wystaw, które są zróżnicowane tematycznie i starannie przygotowane. To sprawia, że szczawnicka galeria może stanowić atrakcję turystyczną dla osób o różnych zainteresowaniach i upodobaniach, nie będąc nastawioną na jeden konkretny profil turysty. Jednocześnie spełnia ona ważną rolę edukacyjną – przede wszystkim w zakresie, w jakim wystawy poświęcone są lokalnej historii i obyczajom. Dodatkowym walorem galerii jest to, iż posiada ona swoją stronę internetową, co współcześnie jest ważnym czynnikiem promocyjnym.



Ryc. 12. Galeria Pijalni Wód Mineralnych w Szczawnicy

Źródło: <http://www.thermaleo.pl>.

Malarstwo prezentowane jest także w krynickiej pijalni „Jana”. Jednak o ile w omawianych uprzednio pijalniach galeria stanowi wyodrębnioną przestrzeń, o tyle tam obrazy wkomponowane są we wnętrze i tak stosunkowo niewielkiej pijalni. Zazwyczaj prezentowana jest tam twórczość członków Krynickiego Stowarzyszenia Twórców – Galerii „Pod Kasztanem”.

Podsumowując ten wątek, wykorzystanie pijalni jako galerii sztuki wydaje się być koncepcją trafną i zasługującą na uznanie. Ten sposób zarządzania pijalnią nie kłóci się bowiem z ich pierwotną funkcją, co więcej – wydaje się z nią w pełni współgrać. Konieczne w terapii uzdrowskiej picie wód można bowiem połączyć ze spacerem po znajdującej się w budynku galerii, co stanowi dobry pomysł na zagospodarowanie czasu wolnego kuracjuszy. Ponadto ekspozycje bywają źródłem wiedzy o lokalnej historii i obyczajach, co czyni z pijalni *sui generis* muzea¹.

Pijalnie jako miejsca organizacji imprez kulturalnych

Aby wykorzystać pijalnię do organizacji imprez kulturalnych, potrzebna jest przede wszystkim jej duża przestrzeń. Ten podstawowy warunek spełniony został zwłaszcza w przypadku Pijalni Głównej w Krynicy Zdroju – już jej twórcom przyświecał bowiem cel stworzenia budynku wielofunkcyjnego, wyposażonego w sale koncertową (Ryc. 13), konferencyjną, teatralną. To właśnie w pijalni odbywają się koncerty organizowane w ramach Festiwalu im. Jana Kiepury, tam też można było posłuchać orkiestry zdrojowej, organizowano spotkania literackie czy pokazy taneczne. Do czasu rewitalizacji promowano przede wszystkim kulturę wysoką, co korespondowało z tradycjami krynickiego uzdrowiska oraz kreowało jego specyficzny klimat kulturowy².

¹ Warto wspomnieć, że to cecha także niektórych pijalni w uzdrowiskach zagranicznych. Zwłaszcza w Wielkiej Brytanii można zauważyć tendencję do przekształcania pijalni w muzea i galerie – jest to jednocześnie proces tak szeroko zakrojony, że pierwotna funkcja pijalni całkowicie zanika lub schodzi na dalszy plan. Jako przykłady można podać chociażby uzdrowiska Harrogate czy Leamington Spa. Można też wskazać uzdrowiska, gdzie funkcja pijalni jako galerii czy swoistego muzeum jest, podobnie jak w Polsce, jedynie uzupełniająca – tak jest np. w Karlovych Varach, gdzie część jednej z tamtejszych pijalni (Vřídlní kolonáda) przystosowano do pełnienia funkcji wystawowych.

² Zwłaszcza promowanie muzyki klasycznej można uznać za rys charakterystyczny pijalni, nie tylko zresztą polskich. Warto się tu powołać na przykład Pump Room Trio (z ang. Pijalnia Trio), posiadającego długoletnią tradycję zespołu z angielskiego uzdrowiska Bath. Koncerty orkiestr zdrojowych odbywają się ponadto cyklicznie m.in. w pijalniach w czeskich Karlovych Varach czy też słowackich Bardejovskich Kupelach.



Ryc. 13. Dawna sala koncertowa Pijalni Główniej w Krynicy Zdroju

Źródło: <http://www.krynica24.pl>.

Koncepcję tę zmieniono jednak wraz z oddaniem do użytku pijalni po remoncie. Pijalnia z przeznaczeniem dla kuracjuszy przeniesiona została do pobliskiego budynku, zaś z Pijalni Główniej uczyniono krynickie centrum rozrywki, dla którego pierwotna funkcja jest tylko tłem. Co prawda w budynku nadal organizowane są wydarzenia, które można zaliczyć do kultury wysokiej (kontynuowana jest chociażby tradycja Festiwalu im. Jana Kiepury, odbywają się tam także spektakle teatralne), jednak dominantą wydają się być koncerty muzyki rozrywkowej – w tym rockowej, hiphopowej czy popowej. Zlikwidowano przy tym dotychczasową salę koncertową, a obecnie organizowane wydarzenia odbywają się w niewyodrębnionej na co dzień części pijalni (Ryc. 14). Nowy budynek kreowany jest przede wszystkim na miejsce „modne”, nadające się do „organizacji wszelkiego rodzaju eventów” [<http://krynica24.pl>, 9.04.2016]. Takie podejście z jednej strony czyni Pijalnię Główną atrakcyjniejszą dla szerszej grupy turystów, z drugiej zaś – w dużej mierze pomija pierwotną funkcję budynku. Pijalnia nie jest już bowiem nakierowana na potrzeby kuracjuszy, a raczej ludzi młodych, przyjeżdżających do Krynicy dla celów wypoczynkowych i rozrywkowych. Zaprzeczono także tej funkcji uzdrowisk, jaką jest promocja zdrowego trybu życia – obok wód mineralnych w pijalni sprzedaje się bowiem napoje alkoholowe. Ten kierunek adaptacji do potrzeb turystyki wydaje się jednak przesadny. Decydując się bowiem na sporą zmianę profilu działalności, po części zrezygnowano jednocześnie ze specyficznego



klimatu kulturowego uzdrowisk na rzecz szerzenia tam kultury masowej, komercyjnej³.

Ryc. 14. Przykład koncertu w Pijalni Główniej w Krynicy Zdroju po rewitalizacji

Źródło: <http://www.youtube.com>.

³ Trzeba przyznać, że wykorzystywanie pijalni dla celów komercyjnych zdarza się także w niektórych uzdrowiskach europejskich. Przykładem może być kurort w austriackim Bad Ischl, gdzie dawna pijalnia stała się miejscem organizacji różnorodnych imprez rozrywkowych i artystycznych oraz konferencji; w tych celach można zresztą również indywidualnie zarezerwować w niej salę.

Pijalnie jako atrakcje turystyki kulturowej – analiza SWOT

Dokonując uporządkowania przedstawionej powyżej analizy, warto zwrócić uwagę na najistotniejsze zalety i wady pijalni wód mineralnych pojmowanych jako cele turystyki kulturowej. Dostrzec należy też szanse, których wykorzystanie pozwoliłoby jeszcze lepiej spożytkować turystyczny potencjał pijalni, ale także na zagrożenia, którym należy przeciwdziałać. W tym celu posłużono się analizą SWOT (Tab. 1).

Tab. 1. Analiza SWOT

Mocne strony	Słabe strony
• Posiadanie przez pijalnie wartości artystycznej i historycznej • Objęcie pijalni prawną ochroną przynależną zabytkom bądź dobrom kultury współczesnej • Podejmowanie działań rewitalizacyjnych • Położenie pijalni w centralnej strefie uzdrowisk, nieopodal innych obiektów należących do infrastruktury uzdrowiskowej i turystycznej • Wielofunkcyjność pijalni (łączenie funkcji leczniczej z kulturalną) • Wzrost zainteresowania problematyką ochrony pijalni jako przykładów dziedzictwa uzdrowisk ze strony samorządu terytorialnego • Podejmowanie działań promocyjnych (m.in. poprzez tworzenie stron www, profili na portalach społecznościowych, promocję w prasie) • Kontynuowanie przez większość pijalni tradycji kultury uzdrowiskowej • Efektywne wykorzystanie środków z funduszy unijnych dla celów poprawy infrastruktury uzdrowiskowej	• Niedostateczne zainteresowanie problematyką pijalni na poziomie lokalnym (powiatowym i gminnym) • Zaniedbywanie niektórych pijalni, jak np. pijalni w Żegiestowie Zdroju czy też pijalni „Słotwinka” w Krynicy Zdrój • Zerwanie w niektórych przypadkach z tradycją kultury uzdrowiskowej na rzecz komercjalizacji usług • Nie zawsze udane pod względem konserwatorskim rewitalizacje pijalni • Brak świadomości społecznej dotyczącej konieczności zachowania dotychczasowego, pierwotnego charakteru pijalni jako obiektów zabytkowych • Niepełne dostosowanie do potrzeb turystów w przypadku galerii sztuki znajdujących się w pijalniach • Deklaratywny charakter programów opieki nad zabytkami
Szanse	Zagrożenia
• Rozszerzanie oferty turystycznej i kulturalnej • Obejmowanie pijalni ściślejszą prawną ochroną • Tworzenie nowych szlaków kulturowych (szlaków wód mineralnych) • Wzrost świadomości dotyczącej możliwości nadania pijalniom nowych funkcji, przy utrzymaniu tradycyjnych • Popularność turystyki uzdrowiskowej • Możliwość promowania ciekawego rozwoju historycznego kultury uzdrowiskowej • Kreowanie specyficznego kulturotwórczego klimatu uzdrowisk • Wykorzystanie mediów jako środka promocji • Wzrost zainteresowania turystyką uzdrowiskową	• Komercjalizacja dziedzictwa kulturowego • Odejście od pierwotnych funkcji pijalni na rzecz funkcji wtórnych • Gdziekolwiek – brak koncepcji na popularyzację kultury uzdrowiskowej • Problemy finansowe samorządów • Niszczenie pijalni wód mineralnych w Żegiestowie Zdroju • Niska świadomość społeczna w zakresie konieczności pielęgnowania tradycji uzdrowiskowych • Wywołanie konfliktu między walorami pijalni jako urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego a walorami jako centrów kulturalnych

Źródło: opracowanie własne.

Widać zatem, że zalety i szanse przeważają nad wadami i zagrożeniami, choć tych ostatnich także nie brakuje. Trzeba podkreślić, że większość negatywnych zjawisk wynika z problemów związanych z brakiem świadomości społecznej dotyczącej konieczności ochrony specyficznej kultury uzdrowiskowej i tendencją do przekształcania pijalni w obiekty o charakterze odbiegającym od pierwotnego. Tym bardziej potrzebna jest więc rozsądna koncepcja zarządzania tymi obiektami, tak, by unowocześniając je zachować ich historyczną i kulturową wartość.

Podsumowanie

Jak wskazują powyższe analizy oparte na konkretnych przykładach, pijalnie wód mineralnych jako przykład specyficznego dziedzictwa uzdrowisk mają duży potencjał turystyczny. Położone w historycznie ukształtowanych centrach uzdrowisk, stanowiące integralną część ich charakterystycznej zabudowy są cennymi zabytkami i przez to stanowią turystyczną atrakcję nie tylko dla kuracjuszy. Ich walory artystyczne jako budynków często mają samoistną wartość, a powiązanie z tradycjami charakterystycznej kultury uzdrowiskowej nadaje im także wartość swoistych dokumentów historii. Z punktu widzenia turystyki ważne jest również to, iż ich funkcja kulturalna jest coraz silniej akcentowana, nieraz nawet przeważając nad pierwotną funkcją leczniczą. Rodzi to z kolei ryzyko utraty przez pijalnie dotychczasowego charakteru, co z kolei negatywnie wpłynęłoby na ich historyczną autentyczność. Należy więc unikać nadmiernej komercjalizacji tych miejsc, która nigdy nie służy dziedzictwu kulturowemu.

Na koniec warto zauważyć, że na przykładzie pijalni szczególnie uwidaczniają się relacje między turystyką zdrowotną a turystyką kulturową [por. Cieślak 2014, s. 26-27]. Można tu zaobserwować pewną wzajemność. Z jednej strony, wśród kuracjuszy przybywających na terapię do wód, a więc w celu ściśle leczniczym, promowana jest kultura w różnej postaci; z drugiej zaś strony osoby przybywające do uzdrowiska w celu *stricte* kulturalnym mają okazję zapoznać się z jego walorami leczniczymi. Na przykładzie pijalni widać więc, że cele leczniczy i kulturalny nie tylko nie wykluczają się, ale nawet korzystnie wpływają na atrakcyjność turystyczną miejsca, czyniąc uzdrowiska ciekawsze dla szerszego grona doń przybywających. W tym kontekście warto postulować dalsze wykorzystanie pijalni jako czegoś więcej niż tylko budynków, w których wydaje się leczniczą wodę, przy zachowaniu jednak odpowiednich proporcji i ich pierwotnego charakteru.

Bibliografia

- Antoniak P., Kulewski A., 2009, *Szczawnica. Informator turystyczny*, Oficyna Wydawnicza Rewasz, Pruszków
- Burzyński T. i in., 2005, *Czynniki wpływające na jakość i konkurencyjność usług turystycznych w miejscowościach uzdrowiskowych*, Instytut Turystyki w Krakowie Sp. z o.o., SGURP, Kraków
- Cieślak A., 2014, *Funkcja uzdrowiskowa i dziedzictwo kulturowe jako katalizatory rozwoju małych miast*, „Kwartalnik Naukowy Instytutu Rozwoju Miast”, z. 3, s. 21-28
- Dryglas D., 2006, *Kształtowanie produktu turystycznego uzdrowisk w Polsce*, Wyd. UJ, Kraków
- Górna J., 2013, *Miejska turystyka uzdrowiskowa i kierunki jej ewolucji w Polsce*, „Studia Ekonomiczne” (Katowice), nr 147 “Turystyka miejska. Prawidłowości i determinanty rozwoju”, s. 53-67
- Filas-Zajac P., 2015, *Architektura uzdrowiskowa Krynicy Zdrój*, „Budownictwo i Architektura”, nr 14 (1), s. 33-42
- Hurkała T., 2010, *Jak kształtować nowoczesny wizerunek historycznego zdrojowiska na przykładzie uzdrowiska Szczawnica*, „Jedziemy do wód w...”, nr 1, s. 57-68
- Janota-Baranowska M., Marcinek R., Mycznowski Z., 2004, *Czerwona Księga Krajobrazu Polski. Projekt pilotażowy tematu dla Ministerstwa Ochrony Środowiska*, Kraków

- Karkoszka K., Szromek A., 2014, *Atrakcyjność uzdrowiska Szczawnica Zdrój w ocenie kuracjuszy i turystów uzdrowiskowych*, [w:] A. Szromek (red.), *Rola uzdrowisk i przedsiębiorstw uzdrowiskowych w turystyce i lecznictwie uzdrowiskowym*, Wyd. Proksenia, Kraków, s. 59-74
- Kasprzak K., 2015, *Polskie uzdrowiska jako atrakcja dla turystyki kulturowej*, „Turystyka Kulturowa”, nr 1, s. 131-156
- Kita J., 2015, *Ilustracje z dziewiętnastowiecznej prasy Królestwa Polskiego jako źródło do badań nad kulturą uzdrowiskową*, „Studia z historii społeczno-gospodarczej XIX i XX w.”, t. XIV, s. 37-48
- Kraś J., 2011, *Istota i znaczenie turystyki uzdrowiskowej w Polsce*, „Seminare”, nr 29, s. 151-162
- Kruczek Z., 2012, *Atrakcyjność turystyczna uzdrowisk karpackich*, [w:] A. Szromek (red.), *Uzdrowiska i ich funkcja turystyczno-lecznicza*, Wyd. Proksenia, Kraków, s. 59-71
- Krupa J., Wołowicz T., 2010, *Uzdrowiska Polski Wschodniej wobec wyzwań rozwojowych – turystyka zrównoważona*, [w:] J. Hermaniuk, J. Krupa (red.), *Współczesne trendy funkcjonowania uzdrowisk – klastering*, IG WSiIZ, Rzeszów, s. 7-36
- Kuśnierz K., Kuśnierz-Krupa D., 2006, *Rymanów Zdrój: w obronie krajobrazu kulturowego*, „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 19, s. 50-54
- Michalak J., 2000, *Muszyń, Złockie, Żegiestów i okolice*, Wyd. P.U.W. Roksa, Krosno
- Pagaczewski S., 1972, *Spotkamy się u wód*, Wydawnictwo Literackie, Kraków
- Plażyńska K., 2014, *Świadectwo minionej epoki czy dobro kultury współczesnej? Problemy ochrony prawnej architektury nowoczesnej*, [w:] K. Zeidler (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Wyd. UG, Gdańsk, s. 105-114
- Sawicka A., Janicka J., 2013, *Zagospodarowanie przestrzenne i estetyka jako nieodzowny element obszarów i obiektów uzdrowiskowych*, „Jedziemy do wód w...”, nr 1-2, s. 67-73
- Schmidt P., 2013, *Program opieki nad zabytkami jako forma polityki administracji samorządowej* [w:] J. Korczak (red.), *Województwo – Region – Regionalizacja. 15 lat po reformie terytorialnej i administracyjnej*, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław, s. 377-394
- Słownik współczesnego języka polskiego*, 1996, B. Dunaj (red.), t. 2, Wyd. Wilga, Kraków, s. 43
- Szromek A., 2013, *Cechy atrakcyjności turystycznej uzdrowisk*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: organizacja i zarządzanie”, z. 64, s. 251-264
- Tarnowski J., 2012, *Styl alpejski w środkowej Europie i polska kontrakcja wobec niego – styl zakopiański*, „Estetyka i Krytyka”, nr 2 (25), s. 231-246
- Witwicki M.T., 2007, *Kryteria oceny wartości zabytkowej obiektów architektury jako podstawa wpisu do rejestru zabytków*, „Ochrona Zabytków”, nr 1, s. 77-98

Akty prawne

- Ustawa z dnia 17 czerwca 1966 r. o uzdrowiskach i lecznictwie uzdrowiskowym, Dz. U. Nr 23, poz. 150, z późn. zm
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. 2003 nr 80 poz. 717 z późn. zm
- Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych, Dz. U. Nr 167, poz. 1399, ze zm. (z 2012 r. poz. 651, tekst jednolity z późn. zm.)
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 2 kwietnia 2012 r. w sprawie określenia wymagań, jakim powinny odpowiadać zakłady i urządzenia lecznictwa uzdrowiskowego, Dz.U. 2012 poz. 452
- Zarządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 21 sierpnia 1967 r. w sprawie typowych rodzajów zakładów i urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego, M.P. 1967 nr 55 poz. 272

Dokumenty

- Atlas dóbr kultury współczesnej województwa małopolskiego 2009
- Małopolski Regionalny Program Operacyjny na lata 2007-2013
- Plan Rozwoju Uzdrowiska Krynicy-Zdroju na lata 2008-2015
- Powiatowy program opieki nad zabytkami powiatu nowotarskiego na lata 2014-2017
- Rejestr zabytków nieruchomych woj. małopolskiego (alfabetyczny)
- Strategia rozwoju społeczno - gospodarczego Gminy Iwonicz-Zdrój na lata 2012-2020
- Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2014-2017
- Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie podkarpackim na lata 2014-2017
- Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego

Strony internetowe

<http://badischl.salzkammergut.at/en/detail/article/the-events-centre-1.html>
<http://szczawnica-galeria.pl>
<http://uzdrowiskoszczawnica.pl>
<http://gazetakrakowska.pl/artykul/6561987,kuracjusze-chca-powrotu-rudolfa-zubera-do-wnetrza-pijalni-glownej,id,t.html>
<http://www.karlovy-vary.cz/en/about-karlovy-vary/hot-spring-colonnade-hot-spring>
<http://krynicazrodlemkultury.pl>
<http://krynica.pl>
<http://www.romanbaths.co.uk/pump-room-trio>
<http://rp.pl/artykul/431222-slynna-pijalnia-zagrozona.html#ap-1>
<http://sgurp.pl/wydawnictwo/inne-publicacje-do-pobrania.html>
<http://uzdrowisko-iwonicz.com.pl>

Pump rooms as specific cultural heritage of carpathian health resorts. About their legal preservation and functions in the context of cultural tourism

Key words: health resort heritage, health resort culture, historic preservation, historical monuments, pump rooms.

Abstract

The aim of the article is to show pump rooms as the buildings which role is more than only medical one. Pump rooms often has a status of historical monuments or contemporary cultural goods and are cultural centre of health resorts, being a place where some concerts or expositions are organized, where both local and high culture is promoted. In the article two aspects were presented before all. Firstly, the problem of fulfilling by pump rooms some criteria (e.g. artistic and historic value) that let them being considered as historical monuments was analyzed on chosen examples. What is more, the issue of pump rooms' legal preservation and their role in cultural and touristic local policy was taken into consideration. Additionally, practical side of pump room management was shown in the article. The text presents some examples of initiatives that make spas attractive not only as the destinations of health, but also cultural tourism.